

XIX. YÜZYIL SONLARINDA SİVAS VİLÂYETİ'NDE MÜSLÜMAN EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI VE FAALİYETLERİ

Dr. Nurettin BİROL *

ÖZET

Sivas, XIX. yüzyıl sonlarında idarî bakımdan Sivas, Tokat, Amasya ve Şark-î Karahisar sancaklarına ayrılmıştı. Farklı kaynaklara göre nüfusunun % 75-80'i Müslümanlardan oluşuyordu.

Sivas'ta XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar eğitim-öğretim alanında devlet eliyle ciddi bir yatırım yapılmamıştı. Batılı tarzda eğitim-öğretim kurumlarının ilk örneklerini genellikle başkent İstanbul'da, ya da misyonerler tarafından belirli bölgelerde görmekteyiz. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra, ekonomisi zaten iyi olmayan Osmanlı Devleti, büyük bir borç yükü altına girmişti. Böyle bir zamanda devlet eliyle eğitim-öğretim alanında yatırım yapmak neredeyse imkânsız hale gelmişti.

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, özellikle II. Abdulhamid döneminde eğitim-öğretim faaliyetlerinin taşraya yayıldığını görmekteyiz. Sivas vilâyetinde de ileri görüşlü devlet adamları marifeti ve halkın katkıları ile eğitim-öğretim alanında ciddi yatırımlar yapılmıştı. Bunlar arasında en orijinal çalışmayı, ilköğretimi en ücra köylere kadar yayılması için halkı aktif hale getiren ünlü vali Halil Rifat Paşa'dır. İlköğretimin dışında yine bu dönemde askerî ve sivil rüştiyeler, darü'l-muallimin (öğretmen okulu), idadiler(Lise) ve sanat okulları açılmaya başlanmış ve XX. yüzyıl başlarında da artarak devam etmiştir.

1-Giriş

a)- XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilâyeti

Sivas, Anadolu'nun en büyük vilâyetlerinden olup kuzeyinde Trabzon, doğusunda Erzurum, güney-doğusunda Mamûratü'l-aziz, güneyinde Halep ve Adana, batısında Ankara, kuzey-batısında Kastamonu vilâyetleriyle çevrilidir¹. 1864'deki nizamnameye göre yeniden düzenlenen Sivas vilâyeti; Sivas, Amasya, Tokat ve Şark-î Karahisar sancaklarına ayrılmış², 83.700 kilometrekare yüz ölçüme sahip olup³ aşağıdaki sancak ve kazalara ayrılmıştı: ⁴

* Atatürk Üniversitesi, Erzincan Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Ş. Sami, *Kâmusu'l-Âlâm IV*, İstanbul 1894-1311, s. 2794; Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası III*, İstanbul 1318. s. 386.

² Besim Darkot, "Sivas" *İ.A. X*, İstanbul 1971, s. 574.

³ Vital Cuinet, *La Turquie D'asie I*, Paris 1892, s. 613; Ş. Sami, *a.g.e.*, s. 2794.

SİVAS	TOKAT	AMASYA	ŞARK-İ KARAHİSAR
Sivas Koçkiri Divriği Tunus Gürün Darende Hafik Yıldızeli Aziziye	Tokat Erbaa Zile Niksar	Amasya Merzifon Vezirköprü Osmancık Gümüşhacıköy Ladik Havza Mecitözü	Şark-î Karahisar Hamidiye Koyulhisar Suşehri Alucra

Sivas Vilâyeti'nin nüfusu muhacirlerin bir kısmı hariç, 1304 Salnamesine göre şu şekildedir⁵.

Sancak	Müslüman Erkek	Müslüman Kadın	Gayr-ı Müslim Erkek	Gayr-ı Müslim Kadın	Toplam nüfus
Sivas	155 920	143 317	38 135	35 861	373 233
Amasya	87 562	87 697	12 027	12 915	193 201
Tokat	84 454	73 735	12 472	11 090	181 751
Ş. Karahisar	50 944	42 406	16 352	13 378	123 080
Gen. Toplam	378 880	381 555	80 956	83 144	871 165

XIX. yüzyıl sonlarında Anadolu'yu dolaşan Fransız seyyah Cuinet ise sancak ve kazalarının Müslüman ve Hıristiyan nüfus dağılımını biraz daha farklı şekilde vermektedir⁶:

Sancaklar	Müslüman (Türk)		Ermeni			Rum	Toplam
	Sünni	Şii	Gregoryan	Protestan	Katolik		
Sivas	300.810	150404	42579	14193	7096	31933	547015
Tokat	101200	50600	31898	4740	1281	12681	202400
Amasya	132000	66000	44000	5500	1100	11000	259600
Şark-î Karahisar	25670	12830	11046	6000	1000	20454	77000
G.Toplam	559680	279834	129523	30433	10477	76068	1086015

⁴ Sivas Salnamesi, 1302, s. 333-340; V. Cuinet, a.g.e., s. 614; Ş. Sami, a.g.e., s.2798; Ali Tevfik, a.g.e., s.386.

⁵ Sivas Salnamesi 1304, s.142.

⁶ V. Cuinet, a.g.e., s. 618.

b)- XIX. Yüzyıl Sonlarında Eğitime Genel Bakış

II. Abdulhamid devrinin ilk yıllarında maarif yatırımlarına tahsisat ayırmak şöyle dursun, devlet hazinesi câri harcamaları karşılayamıyordu. Yani hazine bomboştu. Dış borçlar ertelendiği için devletin kredisi de yoktu. Devlet gelirleri dış borçların yanında hiç denecek kadar azdı.

Bu durumda devlet hazinesinden Maarif Nezareti'ne, eğitim reformunun mali yükünü karşılayacak kadar tahsisat ayıramayacağı muhakkaktı. Fakat eğitimin önemi de ihmal edilemeyecek şekilde, sorumlularca kabul edilmişti. O halde, sadece maarif giderlerine karşılık olacak, mâli kaynaklar bulunması kaçınılmazdı⁷. Bu düşüncelerle devlet adamları maarif hususunda ilgisiz kalmadılar.

Uygulanan genel maarif politikasına uygun olarak, medreselerin yanında, batılı mânada mekteplerin açıldığı, Sultan II. Abdülhamid devrinde bu düşüncenin tatbik safhasına geçtiği müşahede edilmektedir.

2- Sivas'ta Maarif Müdürlüğü'nün Kurulması ve Maarif Meclisleri:

1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 143. Maddesine göre İstanbul dışındaki vilâyetlerde Maarif Müdürünün sorumluluğunda Müslim ve Gayr-i Müslim üyelerden oluşan Vilâyet Maarif Meclisleri kurulması kararlaştırıldı⁸.

1881 yılında ise Sivas, Erzurum, Mamuretü'l-aziz, Van ve Edirne vilâyetlerinde Maarif Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca 1882 yılında Halil Rıfat Paşa'nın Sivas'a vali olarak tayin edildiği sıralarda Maarif Nezareti'nce kendisine gönderilen bir tezkerede adı geçen vilâyetlerle birlikte Sivas'ta da bir "Maarif Meclisi" teşkil edilmesi istenmiştir⁹. Mevcut direktiflere uygun olarak, Rıfat Paşa bu meclisi kurmuş ve Sivas'a 1200 kuruş maaşla bir Maarif Müdürü tayin ettirmiştir.

1302 Vilâyet Salnamesine göre; "*Sivas'ta beş odalı ve bir salonlu Maarif dairesi bina kılınmıştır*¹⁰. *Müdürü Saniye rütbeli Atıf Bey, Müfettişi Müderris Abdülkadir Gılamî Efendi, katibi Ömer Efendi idi. Azaları ise; Müslümanlardan, Müderris Hacı Şemseddin Efendi, İhramcızade Mehmet Efendi ve Salise rütbeli Hatibzade Süleyman Efendi, Hıristiyanlardan; Salise rütbeli Şahinyan Agop Efendi ve Manok Efendi idiler*¹¹.

İlk Maarif Müdürü Atıf Efendi uzun bir süre müdürlük yapmıştı. 1896 tarihinde ise bu vazifede Ahmet Hulusi Bey bulunmaktaydı¹².

⁷ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1991, s. 157-158.

⁸ H. Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)** İstanbul. 1991. s.90. Vilâyet Maarif Meclislerinin ilki 1872'de Bağdat ve Tuna vilâyetlerinde açıldı. a.g.e. s.92

⁹ B. Kodaman, a.g.e., s. 39.

¹⁰ **Sivas Salnamesi 1302** s.315.

¹¹ **Sivas Salnamesi 1302** s.345.

¹² **BOA Y.E.E.** 131/26,29

Salnamede Sivas'ın diğer sancak ve kazalarındaki maarif idareleri hakkında da bilgi verilmiştir. azınlıklardan özellikle Ermeniler bu komisyonlarda vazife alarak eğitim-öğretim faaliyetlerine katılmışlardır¹³.

3- İlköğretim

Osmanlılar, Selçuklu ve öteki İslâm ülkelerindeki mektep ya da kütüta denilen ilköğretim düzeyindeki okulları örnek aldılar. Bu okullara halk arasında "mahalle" ya da "Sıbyan" mektebi denmekte idi. Bu okullar her mahallede ve hemen her köyde mevcuttu, ekseriya camilere bitişik olarak yapılırlardı.

Bu okulları devlet adamları ya da varlıklı kişiler vakıf yoluyla kurarlar ve okulun giderleri vakıf gelirleriyle sağlanırdı. Köylerde ve bazı mahallelerde halk elbirliği ile de mektepler yapar, bunların öğretmen ücretlerini veliler öderdi. Zorunlu olmayan bu okullara bir mahallede 5-6 yaşlarındaki erkek-kız her çocuk gidebilir, 3-4 yıl kadar öğrenim görürlerdi¹⁴. İlk tahsil veren bu mektepler, çocuklara okuyup yazmayı, bazı dinî bilgileri ve dört işlemden ibaret olan basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardır¹⁵.

II.Mahmut döneminde 1824 fermanıyla teorik de olsa ilköğretim zorunlu hale getirildi¹⁶. 8 Nisan 1847'de ilk defa düzenlenen ilkokul programı ve yönetmeliğine göre 6 yaşını bitirip 7 yaşına basan her çocuk okula devama mecbur tutuldu¹⁷. 4-5 yaşındaki çocuklar, ana-babaları isterse okula kabul edilecek, 7 yaşına girip de okula gitmeyen çocukları özel memurlar, mahalle imam ve muhtarları izleyecek ve velileri cezalandırılacaktır¹⁸.

İlköğretimde daha önemli adımlar 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile atılmıştır. Bu Nizamnamenin 3. Maddesinde; her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman-Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır. 4. Maddesinde; Sıbyan mekteplerinin inşa tamir ve öğretmen masrafları, ilgili toplum tarafından karşılanacaktır. 9. Madde; kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde sözü edilen ilköğretim zorunluluğu 1876 Kanun-i Esasî'de yer almış bundan böyle anayasalara geçmiştir. Ayrıca Nizamnâme, "Sıbyan Mektebi" terimini kullanıyorsa da artık Maarif Nezaretine bağlı olanlarına "İptidaî Mektep", "Mekteb-i İptidaî", Usul-i Cedide Mektebi" bazen

¹³ Sancak ve kazalara göre Maarif Meclisleri ve komisyonlardaki görevlilerin listesi hakkında geniş bilgi için bkz. **Sivas Salnamesi 1302** s.346-426

¹⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**. İstanbul. 1997 s. 72-73.

¹⁵ Cahit Baltacı, "**Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretim**" **Türkler**. C.11. Ankara 2002. s. 446.

¹⁶ Y.Akyüz. **a.g.e.** s. 131

¹⁷ Hasan Ali Koçer, **a.g.e.** s. 58, Y.Akyüz, **a.g.e.** s. 141)

¹⁸ Y.Akyüz, **a.g.e.** s. 141.

de halk arasında “Taş Mektep” denmektedir¹⁹. Bu yeni okullar Maarif Nezaretine bağlıydı. Evkâf Nezaretine bağlı olan ve eski durumlarını koruyanlara ise “Sıbyan Mektepleri” ya da “Usul-i Atika” mektepleri denilmekteydi²⁰.

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Sivas vilâyetinde eğitim ve öğretim alanında, devlet eliyle önemli bir yatırım ve çalışmaya rastlayamıyoruz. Yukarıda bahsedilen eğitim faaliyetleri ise genelde İstanbul’a münhasır idi.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda Osmanlı devleti yabancılara 140 Milyon lira borçlanınca, yeni baştan mektep açamayacak duruma düşmüş ve bu sebeple mektep açmak ancak halkın varlığına dayanmıştır²¹.

1880’de vali İsmail Hakkı Paşa zamanında, ahalinin durumu ve ihtiyaçlarını tespit etmek maksadıyla mutasarrıf ve kaymakamlardan raporlar hazırlamalarını istedi. Daha sonra da bizzat kendisi hem raporları almak, hem de halkı yerinde görmek maksadıyla 2 Eylül 1880 günü Sivas’tan hareketle; Hafik, Koçgiri, Suşehri, Şark-î Karahisar, Koyulhisar, Hamidiye, Niksar, Erbaa, Ladik, Havza, Merzifon, Amasya, Zile ve Tokat’ı dolaşp hazırlanan layihaları toplayarak Sivas’a döndü. Bundan sonra Sivas Vilâyeti’nin eğitim-öğretim, ziraat, ekonomi ve sosyal durumlarını anlatan bir layihayı 13 Ekim 1880 tarihinde İstanbul’a gönderdi.

Bu layihanın ilk bölümü konumuz olan eğitim-öğretim ile ilgilidir. Burada ilköğretim (sıbyan ve İptidaî mektepler), rüştiyeler ve kurulması düşünülen idadî ile ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre; merkez vilâyet olan Sivas’ta sekiz adet mekteb-i iptidaîyenin inşaatı bitmek üzere olmasına karşılık, köylerde bu işe gereken önem verilmediğini ve eğitimin faydasının gerektiği gibi takdir edilmediğini gözlemlemişti. Bu sebeple her kazaya muvazzaf memur tayini ile ihtiyaç olan köylerde birer sıbyan mektebinin yaptırılması ve çocukların mecbûren mekteplere devam ettirilmesi hakkındaki Maarif Nizamnâmesindeki hükümün yerine getirilmesinin gerekli olduğunu biidirmişti²².

1302 Salnamesine göre Sivas Vilâyeti’nin senelik geliri toplam olarak 24.754.751 kuruştı. Giderleri ise toplam 14.679.883,5 kuruştı. Bu toplam gider içerisinde eğitimin payı ise 201.960 kuruştan ibaretti²³. Buna göre % 1,37 gibi küçük bir rakamı ifade ediyordu. Ancak bu oran içerisinde halkın ve vakıfların katkısı dahil değildir.

Tanzimat döneminin eğitim gelişmesi İstanbul içinde kalmasına karşılık, bu

¹⁹ Y. Akyüz, a.g.e. s.142-143.(Eğitim tarihimizde Usul-i Cedit; ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemleri uygulaması demektir. Usul-i Cedit terimi Tanzimat sonlarından itibaren daha çok ilköğretimde bu alandaki gelişmeleri anlatmak için kullanılır. Akyüz, a.g.e. s. 180.)

²⁰ Y. Akyüz.a.g.e. s. 196.

²¹ H.A.Koçer, a.g.e. s. 153

²² BOA Y.PRK.UM. 3/51.

²³ Sivas Salnamesi 1302, s. 439

sistemin tüm imparatorluğu kapsayacak biçimde uygulanması da II. Abdülhamid döneminde olmuştur. 1879'dan sonra Vilâyet Maarif idarelerinin kurulmaya başlaması ve bu idareler eliyle 1869 Maarif Nizamnamesinin uygulanması ile eğitim tüm ülkeye yayılmaya başlamıştır²⁴.

Sivas Vilâyeti'nde ilköğretim alanında tarihindeki en geniş kapsamlı atılımlar 9 Ocak 1882- 27 Eylül- 1885 tarihleri arasında 3 yıl 8,5 ay valilik yapan Halil Rıfat Paşa zamanında gerçekleşmiştir²⁵.

Halil Rıfat Paşa vali olarak Sivas'a geldiği sıralarda Anadolu'nun diğer vilâyetleri gibi, eğitim yıllarca ihmal edilmişti. Rıfat Paşa Sivas'ta en fazla bayındırlık alanında yaptırdığı yollarla haklı bir şöhrete ulaşmıştı. Ancak onun eğitim-öğretim alanında yaptığı orijinal çalışmalar da en az yol yapımı kadar önemlidir.

Halil Rıfat Paşa'nın Sivas valiliği esnasında nahiye müdürlerine hitaben yayımladığı ve 1302 Sivas Vilâyet Salnamesi'nde bulunan meşhur on bir tenbihnâmesinin 4., 6., ve 11. leri eğitim ve öğretim ile ilgilidir. Bu tenbihnâmeler aynen aşağıya aktarılmıştır:

“Dördüncü Tenbihnâme:

İnsanı insan eden ve dünya ve ahirette muradına erdiren şey ilim ve ameldir.

Yani okumak ve yazmak ve okuduğu ilim ile âmil olmaktır. Bir okumuş adam ile okumamış adamın arasında dağlar kadar fark vardır.

Her fenalık cahillikten gelir. Bu gün hapisaneler dolusu adamlar yoklansa içinde âlim olan yoktur, cümlesi cahildir ve bu cehl sebebiyle adam öldürmüş, haydutluk hırsızlık yahut sair fenalık etmiş ki hapse girmiştir.

Meşhur lakırdıdır ki hapisaneleri azaltmak için, mektepleri çoğaltmak gerekir.

Onun için devâir-i nevahî müdürlerine tenbih olunur ki hangi köyde mektep yoksa derhal ya yeniden bir mektep yaptırılınsın veyahut münasip bir hâneyi muvakkaten köy mektebi ittihaz ettirerek, hocasını dahi nasb ettirsin. Erkek ve kız bir çocuk, beş yaşına girdi mi mutlaka mektebe verdirsin. Mektebi yapılamayan köyleri ve çocuğunu mektebe vermeyen kimseleri kaza kaymakamlarına yazıp bildirsin. İş bu tenbihnâme tarihinden itibaren altı ay mühlet veririz ki o vakte kadar

²⁴ (1900'da İmparatorlukta 29.130 Sıbyan okulu ya da İptidâilerde 899.932 kık-erkek öğrenci bulunuyordu. 1905-1906 ders yılında İmparatorlukta Usul-i Cedide göre eğitim yapan 9.347 resmi ve özel İptidâî okulu vardı.) İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**. Ankara 1993. s. 75

²⁵ Halil Rıfat Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Nurettin Biröl, **Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827-1901) XVIII+309** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya 1999.

mektebi olmayan köyler, mektebini yaptırın. Bu altı ay bittikte yoklanacaktır. Hangi köyler mektep yaptırmamış ise hükümet yaptırıp parasını köylüden alacak ve o karyenin ihtiyar meclisi azasını ve nahiye müdürünü takdir edecektir.

16 Ağustos 1298 (28 Ağustos 1882)

Altıncı Tenbihnâme

Köylerin bazılarında mektep var ise de, çoğunda olmadığından, çocuklar cahil kalarak büyüdülerinde öldürmek, haydutluk etmek gibi fena hareketlerde buldukları için hapislere girerler. Kimisi katil olur, kimisi telef olur gider. Çocuklar küçükten okutturulup, terbiye edilir ise, öyle fena işlerde bulunamazlar. Bunun için her çocuğu okutmak ve her köyde mektep yaptırmak ve bu mekteplere de rabitalı hocalar konulmak lazımdır. Lâkin böyle rabitalı hocalara layıklı yıllık verilmedikçe bulunmaz ve hocalara vermek için ahaliden çok para almak dahî münasib olmaz. İşte ahaliden para çekmeksizin mekteplere sermaye tedariki için vilâyete bir çare düşünüldü ve bu da ahaliye sıkıntılı olmaz, pek kolay bir iştir. Şöyle ki, mektebi olsun olmasın her kasabada ve köyde birkaç ziraat hayvanı var ise çift başına yirmi beşer okka buğday ihtiyar meclisi marifetiyle sahiplerinden ödünç alınıp, buğday o kasaba ve karyenin münasip yerinde ve güzel mahsul verir toprağında bir yıl güz vaktinde ekilecek ve köyce ve cümlece rabitalı görüp, gözetip timar edilecek. Ekin, ödünç olarak çift sahiplerine verilecek ve kimin tarlasında ekilmiş ise ona da bundan kira için münasip miktar zahire çıkarılarak ve geride ne kalırsa satıldıkta parası Maarif Sandığı namıyla Reis-i kazada yapılacak sandığına konulmak üzere, her köyde ne kadar hâsıl olduğunu mübeyyin ihtiyar meclisi azası müdüre mühürlü bir mazbata verecek ve müdür dahî bu mazbatayı kaza kaymakamına gönderecek ve kaza kaymakamı dahî her köyde ne kadar mahsul olduğunu bu mazbatalardan anlayıp bunun için kaza İdare Meclisi'nde bir defter tutturacak ve mazbataları ve kazada teşkil olunacak Maarif Meclisi'nde bâ-senet teslim eyleyecek, bu mazbataların arkası alındıkta mahsulün revaçlı bir vakitte ihtiyar meclisi azası marifetiyle satılıp parasının Maarif Meclisi'nde bulunacak Maarif Sandığı'na teslimiyle ilmuhaber alınacak ve Maarif Sandığı dahî bu paraları sandıkta tutmayıp yine zürrâ ahaliye faiz ve kavî kefil ile ikrâz edecek ve bu sermayenin faizinden mekteplerin hoca maaşı ve sair mesârifi çıkıncaya kadar birkaç seneler bu usul böylece devam eyleyecek ve mektepler sermayesi hadd-i lâyıkına vardıkta ve faiz-i senevî mektepler mesârifini kapattıkta artık bu usulün devamına ihtiyaç kalmayacaktır. İşte maslahatın hülâsası bu olup, bunun için ileride mahsus talimatlar yapılacağı cihetle, bu seneden itibaren yukarıda beyan olunduğu üzere mektepler için çift başına yirmişer okka tohum ektirilmesi ve mahsul yetişdikte güzelce toplanıp lâyıklı fiyatla satılıp, akçesini Maarif Sandıkları namıyla teessüs edecek sandıklara teslim edilmesi ihtiyar meclisi azasına ve devair-i nevahî müdürlerine tenbih ve bu maslahat-ı mühimme terakki-i maarifin ruhu mesabesinde olduğundan hüsn-ü cereyanına itina ve dikkat olunması dahi kaza kaymakamlarına katiiyen tavsiye ve umurun şu işi layıkıyla rüyet etmeleri hakkında takyidat-ı

mütemadiyye ve nezaret-i daima ifası dahi dahil-i vilâyette elviye-i mutasarrifin-i kiram hazeratına tevdi olunur.

30 Ağustos 1298 (11 Eylül 1882)

Onbirinci Tenbihnâme:

Mektepleri olmayan köylerde mektepler yapılmasını ve mektepler yapılncaya kadar köylerde münasip hane ve odaların mektep haline konularak çocukların okuturulmasını dördüncü tenbihnâmemizle cümle nahiye müdür ve muavinlerine tenbih etmiştik.

Haber aldığımızı göre henüz ekser köylerde mektep yapılmamış ve bir oda bulunup çocuklar okuturulmaya başlanmamış idüğü anlaşıldığından bu kere de son defa tenbihnâmeyi gönderdik. Şöyle ki;

Mektebi olmayan köyde mektep yapılncaya kadar hemen şimdiden bir oda ve haneye çocuklar toplanılıp köy imamına okutulmak üzere, nâhiye müdür ve muavinlerin köylere çıkıp bu işe gayet dikkat ve gayret etmelerini yine tenbih ederiz.

Bu tenbihnâmemizden sonra vilâyetin bilcümle köylerine müfettişler gönderileceğinden, eğer müfettişler köylerde çocukların yine başıboş gezmekte ve okutulmamakta olduklarını görürse, hemen hükümete bildirecekleri cihatte o misüllü nâhiye ve müdür ve muavinleri der-akap azl olunacak ve bir daha müdürlük ve muavinlikte kullanmamak üzere isimleri kayd olunacaktır ve bu tenbihnâmenin ale 'd-devam icra 'y-ı ahkâmına kaza kaymakamları mecburdur.

25 K.Evvel 1300 (6 Ocak 1885). ”²⁶

Eğitim ile ilgili bu tenbihnâmelerin içerisinde en önemlisi altıncı tenbihnâmedir. Halil Rifat Paşa, 5 Kasım 1882 tarihinde dördüncü ve altıncı tenbihnâmelerinin de bulunduğu bir projeyi Maarif Nezareti'ne gönderdi. Bu yazıda Paşa özet olarak; “*Sivas Vilâyeti'nde 3052 köy olup, her köye bir mektep açılacağı düşünülürse, bir mektep için en az senelik 10 lira masraftan 3000 mektebe 30.000 lira masraf gerekir. Böyle bir masrafı ahalden almak mümkün görünmüyor. Evkâf-ı münderise, yardımlar vesaireden toplanacak paralar ile okul yapmak mümkün değildir. Ancak yapılması düşünülen mekteplerin masrafı için, bu köylerde toplam 98.200 çift hayvan olduğu ve her çift hayvan başına 20 okka ödünç buğday alınarak, kiralanacak bir tarlaya ektirilmesi öngörülmüştür. Mahsul zamanında ödünç alınan buğday ve tarla kirası hemen ödenecek, geri kalan satılarak parası Maarif Sandığı'na yatırılacaktır. Bu usûle beş sene devam edildiği takdirde 29.460.000 kuruşluk bir sermaye meydana geleceği hesap edilmiştir. Böylece hem köylülere az*

²⁶ Sivas Salnamesi, 1302, s. 321-326, 331-332; Ali Birinci, “*Halil Rifat Paşa'nın Tenbihnameleri*”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 3, Sivas 1984, s. 17-22; M. Varinli, *Halil Rifat Paşa*, s. 21-39; M. Aldan, *İz Birakan Mülkî İdare Amirleri*, s. 91-99; Lütfi F. Tuncel, *Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri*, Sivas 1987, s. 17-32, Sivas ili, Sanat , Kültür ve Araştırma Vakfı (SİSKAV), *Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnameleri*. Sivas 2001 s. 57-80.

faizle para verileceği, hem bir daha köylülerin yardım ve vergi için rahatsız edilmeyeceği ve hem de okulların inşa, maaş ve diğer masraflarının karşılanabileceği düşünülmüştür²⁷.

Halil Rıfat Paşa'nın Altıncı tenbihnâme'yi nahiye müdürlerine göndererek uygulamayı başlattığı bu teklifler, 10 Ocak 1883 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da görüşülüp kabul edildikten sonra aynı gün Sadrazam Said Paşa tarafından Padişah'a arz edildi ve bir gün sonra da 11 Ocak 1883 tarihinde iradesi alınarak resmîyet kazandı²⁸. Böylece Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez geniş kapsamlı bir eğitim faaliyeti Sivas'ta gerçekleştirilmeye başlanmıştır²⁹.

Bu tarihlerde Sivas Vilâyeti'nde ilk ve orta öğretim alanında pek çok şeyin yapılmış olması, bu veya buna benzer bir takım tedbirlerin alındığını göstermektedir. Ayrıca Halil Rıfat Paşa'nın Maarif Nezareti'ne müracaatından iki ay evvel sancaklarda teşebbüse geçmesi bu usulün o yıl uygulanmış olacağını akla getirmiş olsa bile; uzun zaman devam etmediğini rahatlıkla söylemek mümkündür³⁰.

Halil Rıfat Paşa'dan sonra İlköğretim alanında çalışmalar devam etmiş yüzyılın sonlarına doğru sayıları artmıştır. Sivas'ta bir kız, bir de erkek olmak üzere iki mektebin yapımına Halil Rıfat Paşa'dan önce 1880 yılında başlanmıştır³¹. 1302 Salnamesinde Sivas merkezde Usûl-i Cedid ile eğitim yapan iptidaîlerden beş tanesinin adı geçmektedir. Bu okullar aşağıdaki tabloda verilmiştir³²:

Mektebin Adı	Görevliler	Öğrenci Mevcudu
Bahtiyar Bostanı Mahallesi Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i evvel: Hasan Efendi Muallim-i Sanî: Kamil Efendi Bevvab: İbrahim Ağa	Erkek: 215, Kız: 80 Toplam: 295
Yahya Bey Mahallesi Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i evvel: Ömer Efendi Muallim-i Sanî: Halil Efendi Bevvab: Ömer Ağa	Erkek: ..., Kız: ..... Toplam: 208
Kale ardı Mahallesi Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i evvel: Süleyman Efendi Muallim-i Sanî: Abdullah Efendi Bevvab: Hüseyin Ağa	Erkek: 102, Kız: 37 Toplam: 139
Seyyid Paşa Mahallesi Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i evvel: Hafız İbrahim Ef. Muallim-i Sanî: Ethem Efendi Bevvab: Seyyid Ağa	Erkek: 215, Kız: 40 Toplam: 255
Ganem Mahallesi Mekteb-i İptidaiyesi	Muallim-i evvel: Hafız Ahmet Ef. Muallim-i Sanî: Hafız İbrahim Ef.	Erkek: 89, Kız: 61 Toplam: 150

²⁷ BOA., İ.M.M. 3347/1; B. Kodaman, a.g.e., s. 159-160.

²⁸ BOA., İ.M.M. 3347/7.

²⁹ SİSKAV, a.g.e. s. 35.

³⁰ B. Kodaman, a.g.e., s. 160.

³¹ B. Kodaman, a.g.e., s. 80.

³² Sivas Salnamesi 1302. s. 359.

Osmanlı istatistiklerine göre 1892-1893 Öğretim yılında Sivas Vilâyeti'nin genelinde Usûl-i Cedide üzerine eğitim yapan iptidâî mektepler 271, Usul-i Atika üzerine eğitim yapan sıbyan mektepleri ise 1366 olmak üzere 1637'ye ulaşmıştı³³. Şemseddin Sami'ye göre Müslümanlara ait toplam 2426 sıbyan ve iptidâî mektepleri bulunmaktaydı. Bunlardan 123 tanesi de kız öğrencilere yönelik eğitim vermekteydi. Gayr-i Müslim ve yabancı ilköğretim okullarıyla beraber bu sayı 2595, öğrenci sayısı 54.493, öğretmen sayısı ise 3709'a ulaşıyordu³⁴. Cuinet'e göre ise 152'si kızlara ait olmak üzere toplam 3.536 ilkokul, 50.880 öğrenci ve 3.578 öğretmen bulunuyordu. Yine Cuinet'e göre vilâyete bağlı sancaklardaki Müslümanlara ait ilköğretim kurumlarının dağılımı ise şöyleydi³⁵:

Sancaklar	Erkek			Kız		
	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
Sivas	485	14,362	485	102	3,871	102
Tokat	506	5,550	506	5	330	5
Amasya	610	5,500	610	10	660	10
Ş.Karahisar	600	6,700	600	6	69	6
TOPLAM	2,201	32,062	2,201	123	4,930	123

Sivas'ta eğitim ve öğretimin kalitesinin yükselmesi ve yaygınlaşması yolunda çalışma yapan değerli bir şahsiyet de o tarihlerde Maarif Müdürü olan Ahmet Hulûsî Bey'dir. Bu şahıs 22 Haziran 1896 tarihinde maarifin durumu ve yapılmasını düşündüğü islahatlar hakkında, o tarihlerde Anadolu Umum Müfettişliği vazifesinde bulunan Yaver-i Ekrem Ahmet Şâkir Paşa'ya bir tezkire takdim etti. Buna göre:

"Muhtelif bölgelerde kanunla iptidâî, rüşî, idadî ve alî bir sürü okullar açılmıştı. Bunlardan iptidâîyeye kız ve erkek çocukların devam mecburiyetleri var ise de bunlardan taşralardakilerin idareleri cemaatlara terk edilmiş, ancak bunlar da işin ehemmiyetini kavrayamamışlardır. Bu sebeple de, şehirlerdeki iptidâîyeler kasabalara, kasabadakiler de köylerdekiyle kıyas olunamayacak derecededir. Memleketin kalkınmasının tek çaresi eğitim-öğretim olmasına rağmen, köylüler bunun önemini kavrayamamaktadırlar. Mesela; tarım ve hayvancılığın gelişmesi için Padişahın emri ile her vilâyetin merkezinde kurulmuş olan 'Numune Çiftlikler'den istifade edememektedirler. Bu yüzden de eski usûl ile yaptıkları ziraattan istedikleri sonucu alamadıklarından devlete olan borçlarını ödeyememektedirler. Bilhassa köy halkının ihtiyarları daha cahildir. Çünkü bunların gençlik çağları Sultan Hamid'in iktidarından önceki döneme aittir. Bunlar konuşmaktan, bir-iki kelam etmekten dâhi acizdirler. Bundan dolayı da çocuklarının eğitimini gereksiz görüp, gece-gündüz hayvan güttürmekten başka bir şey

³³ Y.Akyüz, a.g.e. s. 200, Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)" Türkler C. 15 Ankara 2002. S.37, İlknur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar. Ankara 1990. s.107.

³⁴ S. Sami, a.g.e. s. 2796-2797.

³⁵ V. Cuinet, a.g.e. s.621.

yaptırmadıkları üzüntü ile görülmektedir.

Köylerin büyük bir çoğunluğunda mektep hocalığı yapmaları için, birer imam görevlendirilmiş ise de, bunların çoğu köy ihtiyar heyetlerinin işgüzarlığı ve kendilerinin de işe sarılmamalarından ötürü, daha çok köye gelen misafirlere ve köyün ileri gelenlerine hizmet etmeyi vazife sayarak eğitimle gereği gibi ilgilenmemekte bu yüzden de muallimde bulunması gereken vakar ve haysiyetten mahrum bulunmaktadırlar.

Köy mektepleri milletin geleceği için çok mühim bir mevki işgal ettiğinden bunların islahı, tesisi ve idarelerine devletçe gereken önemin verilmesi gereklidir. Köylerdeki okullara devlet hazinesinden para aktarmak neredeyse imkânsız ise de bunların idarelerini büsbütün cemaatlara terk etmek de arz edildiği gibi bazı uygunsuzluklara sebebiyet verdiği için, buralarda düzen ve intizam sağlanabilmesi için, aşağıdaki tekliflerin devletçe icraya konulması gerekir:

1. Her köyde ihtiyaç ile mütenasip bir mektep bulunmalı ve bu mektepler, diğer mektepler gibi resmî tatil ayları haricinde her mevsimde mutlaka açık tutulmalıdır.

2. Bir köydeki tahsil çağına gelmiş veya kaydedilmiş çocukların, mektebe devamını sağlamak için, velileri hakkındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin bu konudaki hükümleri harfiyyen uygulamaya konulmalıdır.

3. Köylerde muallimlik yapanlar, kaza merkezinde bulunan Maarif Komisyonları vasıtasıyla 'Darü'l-muallimin-i İptidaiye' diplomaları almaları sağlanmalıdır.

4. Darü'l-muallimin-i İptidaiye mezunlarının köy mektepleri muallimliklerine rağbet etmeleri ve muallim buldukları esnada köylülerin minnetleri altında kalmayarak vazife yapabilmeleri için, hükümetçe bir miktar para aktarılmalıdır. Bunun için de; her sene kurban bayramında kesilen kurbanların derileri, kaza maarif komisyonları vasıtasıyla toplanarak paraya çevrildikten sonra bu işe sarf edilmeli veya hazineye ait ekilmeyen arazilerden birkaçının köy muallimliği adına vakfedilerek köy halkına ücretsiz ektirilip bir miktar gelir elde edilmelidir.

5. Bütün köylere yetecek miktarda muallim yetiştirmek üzere kaza merkezlerinde birer Darü'l-muallimin-i İptidaiye tesis etmek gereklidir. Buradaki Darü'l-mualliminler, köy muallimliği yapabilecek olanları bir müddet kaza merkezlerinde kalmaları için seçip toplamalıdır. Bu sayede bunların hem eğitilmeleri sağlanabilir, hem de kaza merkezlerindeki iptidailerde çalıştırılabilirler. Bu suretle açılması düşünülen Darü'l-muallimin-i İptidaiye'ye devam eden hocalar, bir taraftan gayeye uygun usûl-ü cedideyi öğrenirler, bir taraftan da mekteplerdeki çocukların eğitimine yardımcı olarak tatbikat yaparlar.

6. Köy mekteplerini sürekli teftiş etmek için seyyar bir maarif memuru temin etmek gereklidir. Daha önce anlatılan üç hususun, Sivas Vilâyeti'nde uygulanması

*için özel olarak hazırlanmış bir beyanname yazılıp vilâyetçe çoğaltılarak tebliğ edilmiş, civar kazaların bir kaçına da seyyar müfettişler görevlendirilip teftişler başlanılmış ve bu sene de bu teftişin devamına karar verilmiş olmasına rağmen, bunun tesiri yalnız teftiş zamanına münhasır kaldığından iyi bir netice alabilmek için diğer üç maddenin de uygulanmaya konulması gerekir. Bu da Maarif Nezareti Celilesinin muvafakatıyla gerçekleşir.*³⁶

1896'da Hamidiye alayları ile ilgili hususlarda teftiş ve düzenleme çalışmalarını yürüten Şâkir Paşa, diğer taraftan da maarifle ilgilenmekteydi. Sivas'ın da dahil olduğu 10 vilâyette yaptığı incelemelerde bu vilâyetlere bağlı nahiye ve köylerin çoğunda Mekâtib-i İptidaîye bulunmadığı gibi, mevcut olanlarında da ehliyetli öğretmen olmadığını gördü. Müslüman halkın eğitim yönünden şansızlığına karşılık, Gayr-i Müslimler okul ve okullaşma alanında daha ileri durumda bulunmaktaydı. Vilâyat-ı Sitte'deki mevcut okulların durumunu inceleyen ve ne durumda olduklarını gayet iyi bilen Şâkir Paşa, Sivas Vilâyetini pilot bölge seçti. Bu vilâyetin sıbyan, iptidaî, rüştiye ve idadilerindeki mevcut uygulamalar ile yapılacak değişiklikleri Babıâli'ye rapor etti. Tespitlerine göre, daha önce Sivas'ın köylerinde birer "Cedit İptidaî" açılmış fakat, buralarda eğitim verecek öğretmen bulunamadığından, sıbyan mekteplerinin öğretmenliğini yürüten imamlar, kazalardaki rüştiyelerde görevli öğretmenler vasıtasıyla, kırk-elli günlük programlarla "usûl-i cedit" üzere kurslara tabi tutularak, matematik dersleri verilmiş ve kurs sonunda da birer diploma verilerek tekrar köylere gönderilmişti. Yeni usûle göre eğitime devam eden bu imamlar sayesinde, eskiden iki yılda okumayı öğrenemeyen köy çocukları, iki-üç ay içinde okuyup-yazmayı öğrenecek duruma gelirler. Bu durum köylüleri gayrete getirmiş, kendi istekleri ve güçleri ile okul ve mescitler açmaya başlamışlardı³⁷.

İptidaîye mekteplerinin masrafları devlet tarafından vilâyet maarif sandıklarından karşılanırken, yukarıda da görüldüğü gibi Halil Rıfat Paşa'dan itibaren halkın bu konuda bilinçlendiğini ve bu konuya önem verdiklerini de görmekteyiz. Bu konuda bir örnek de Amasya sancağına bağlı Vezirköprü kazasında görmekteyiz, 1899 tarihinde burada halk tarafından bir İptidaîye mektebi ve bunun masraflarını karşılamak için kırk dükkan yaptırılmıştı³⁸.

Halil Rıfat Paşa zamanında kaleme alınan H. 1302 Sivas Salnamesi'ne göre Müslüman sıbyan mekteplerinin sancak ve kazalara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:³⁹

³⁶ BOA, Y.E.E. 131/26.

³⁷ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993. s.182-184.

³⁸ Ali Karaca, a.g.e. s. 118.

³⁹ Sivas Salnamesi, 1302, s. 454-456.

Liva ve Kazalar	Müslüman Sıbyan Mektepleri		
	Mektep sayısı	Erkek öğrenci	Kız öğrenci
Sivas	114	2693	1063
Tunus	103	1791	416
Hafik	99	1895	704
Koçgiri	14	235	90
Yıldızeli	126	1796	403
Aziziye	74	6833	354
Divriği	25	1588	400
Darende	20	458	103
Gürün	32	672	102
Amasya	22	463	137
Merzifon	14	434	219
Osmancık	19	670	363
Maden-i Sim	42	734	447
Ladik	59	776	411
Köprü	78	1751	1131
Havza	73	600	214
Mecitözü	81	1466	802
Tokat	13	316	259
Niksar	35	904	779
Erbaa	96	405	138
Zile	39	992	359
Ş.Karahisar	54	577	307
Alucra	25	604	236
Suşehri	63	886	411
Koyulhisar	65	1110	400
Hamidiye	80	1211	500
Toplam	1465	31860	10748

4- Orta Öğretim

a)-Rüştiyeler

II. Mahmut zamanında yüksek okullara öğrenci hazırlamak için orta öğretim kuruluşlarına şiddetle ihtiyaç vardı. Gerek bu okullara öğrenci hazırlamak, gerekse iyi memur yetiştirmek amacıyla Padişah tarafından rüşt çağındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen rüştiye okullarının açılmasına 1838'de "Meclis-i Umur-u Nafia ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" ce karar verildi⁴⁰. Bu okullara rüştiye adını da bizzat padişah vermişti.

Rüştiyelerin Osmanlı eğitim düzenindeki statüsünün bugün için tam karşılığı bulunmamaktadır. Buna rağmen rüştiye mekteplerini, kuruluşu sırasında sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsayan ve aynı zamanda yüksek mekteplere hazırlık okulları şeklinde, 1869'dan sonra ise ilk mekteplerin üstünde ve lise

⁴⁰ H.A.Koçer, a.g.e. s.40.

seviyesindeki idadilerin altında, ortaokul (ya da şu andaki ilköğretimin ikinci kademesi) seviyesinde eğitim veren bir okul şeklinde görmek mümkündür⁴¹.

Tanzimat dönemi orta öğretimi üç tür okul halinde şekillenmiştir. Rüştiye, idadiye ve sultaniye. Askerî olanlarının dışındakilere mülkiye rüştiyeleri denir. 1846'da Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra, önce İstanbul'da açılmış ve sayıları artırılmıştır⁴².

İstanbul'da rüştiyeler epeyce gelişip yaygınlaşınca, vilâyetlerde de açılması plânlanmıştır. Vilâyetlerde rüştiye mekteplerinin açılması için ilk karar 1853 yılında alınmıştır. Meclis-i Umumiye'nin kararı üzerine 2 Haziran 1853'te Padişah'ın iradesi ile 25 vilâyette peyder-pey rüştiyelerin açılması kararlaştırılmış, ancak uygulama üç yıl sonra başlamıştır.

1869'da ilân edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitim yönetiminde okullaşmaya ve eğitimin her kademesindeki eğitim-öğretime yenilik getirdiği gibi modernleşmede gelecekteki hedefleri de belirlemiştir. Nizamname, rüştiyelerin eğitim ve öğretimi ile yeniden yapılandırılması ve ülke genelinde açılacak yerlerin özelliklerini belirlemiştir.

Beş yüz evden fazla olan kasabalarda, halkı sadece İslâm ise yalnız bir İslâm rüştiyesi, yalnız Hıristiyan ise, bir Hıristiyan rüştiyesi açılacaktır. Halkı karışık olan yerlerde, Müslümanlar ve Hıristiyanlar için birer rüştiye yapılacaktır. Yalnız karışık kasabalarda ayrı rüştiye açılması için azınlık olan halkın yüz haneden fazla olması lâzımdır.

Rüştiye okullarının inşası, öğretmen ve hademe maaşları ile diğer tüm masrafları Vilâyet Maarif İdarelerince karşılanacaktır. Yapılacak rüştiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından verilecek plâna uygun olarak inşa edilecektir⁴³. Rüştiyeler erkek, kız, karışık, askerî ve özel rüştiyeler şeklinde açılmış ve bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır⁴⁴.

Sivas'ta Mülkî Rüştiye 1854 yılında açılmıştı. 2 Haziran 1864 tarihinde alınan öğrencilerin isimlerini bildirir defter başkente gönderilmişti⁴⁵. 5 Eylül 1864 tarihinde de Rüştiye Mektebinin mefruşatının Sivas'ın ileri gelenleri tarafından karşılandığını ve daha önce orduya yardım için toplanan ve kullanılmayan 67.326 kuruşun da bu mektebin inşaatı için Sivas meclisinin kararı ile bağışlandığını görmekteyiz⁴⁶. Şark-î Karahisar Sancağı'nda rüştiye mektebi 1857 yılında mahallinden yapılan müracaat üzerine açılmasına karar verilmiş ve 30 Kasım 1857 tarihli irade ile de "inşaat ve muallim maaşlarının livanın vergisinden karşılanmak

⁴¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**. C.1. İstanbul 1999. s. 307.

⁴² Y.Akyüz. **a.g.e.** s. 143.

⁴³ Muammer Demirel, **"Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri"** Türkler. C.15. Ankara. 2002. s.52-53.

⁴⁴ Cahit Baltacı, **a.g.e.** s. 455.

⁴⁵ BOA A.MKT. MHM. 302/20.

⁴⁶ BOA A.MKT. MHM. 310/83.

üzere 600 kuruş maaşla bir muallim-i evvel, 300 kuruş maaşla bir muallim-i sani ve 100 kuruş maaşla da bir de bevvap tayin edilmesine” karar verilmişti⁴⁷. 1875 yılında Sivas Vilâyeti’nde Müslümanlara ait biri askerî olmak üzere 9 Rüştiye bulunmaktaydı⁴⁸. Cuinet’e göre ise bu sayı 8 idi ve dağılımı şöyleydi:⁴⁹

Sancaklar	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Sivas	2	443	15
Tokat	3	360	15
Amasya	2	240	8
Şark-i Karahisar	1	150	5
Toplam	8	1.193	43

1880 yılında vali İsmail Hakkı Paşa, yukarıda bahsettiğimiz layihasında rüştiyeler hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre Koçgiri ve Susehri kaza merkezlerinde ahaliden temin edilen binalarla rüştiyelerin açıldığını ve o tarihlerde Rüştiyesi bulunmayan Divriği, Hafik, Yıldızeli, Tenüs ve Erbaa kaza merkezlerinde de çocuklar için karışık devam edebilecekleri binaların ahaliden temin edilmesi için çalışmaların başladığını ve bunun için buralara muallimler tayin edilmesini istemişti⁵⁰.

1302 Sivas Vilâyet Salnamesine göre ise 1884-1885’lerde 18 tane rüştiye bulunuyordu. Bu rüştiyelerin dağılımı şöyleydi:

Sivas (Merkez)Askerî Rüştiyesi, Sivas (Merkez) Mülkî Rüştiyesi, Koçkiri Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Aziziye Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Gürün Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Darende Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Amasya Sancağı Mekteb-i Rüştiyesi, Merzifon Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Maden-i Sim Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Maden-i Sim Kazası Hacı Köyü Mekteb-i Rüştiyesi, Ladik Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Köprü Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Mecitözü Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Tokat Sancağı Mekteb-i Rüştiyesi, Zile Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Niksar Kazası Mekteb-i Rüştiyesi, Şark-i Karahisar Sancağı Mekteb-i Rüştiyesi, Koyulhisar Kazası Mekteb-i Rüştiyesi⁵¹.

Rüştiyelerde daha sonraları artış olmuş, 1898 yılındaki bir istatistiğe göre vilâyetteki rüştiye sayısı 22’ye öğrenci sayısı da 1746’ya çıkmıştı⁵². 1906-1907 öğretim yılında ise Sivas Merkezde 8 erkek 1 kız, Amasya’da 7, Şark-i Karahisar’da 5 ve Tokat’ta 3 olmak üzere adedi 24’e ulaşmıştı⁵³.

⁴⁷ BOA A.MKT. MVL. 92/79.

⁴⁸ M.Demirel, a.g.e. s.54.

⁴⁹ V. Cuinet, a.g.e. s.621.

⁵⁰ BOA Y.PRK.UM. 3/51.

⁵¹ Sivas Salnamesi 1302. s. 315-431..

⁵² Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi s. 474, İlknur Polat Haydaroğlu, a.g.e. s. 108.

⁵³ Muammer Demirel, a.g.e. s. 54.

Cuinet'e göre Sivas Askerî Rüştiyesi; öğrencilerini yüksek askerî okullara ve İstanbul'daki Askerî Tıp Fakültesine hazırlar ve burada mükemmel bir eğitim görürlerdi⁵⁴. 1894 yılında meydana gelen bir depremde Askerî Rüştiyeye ait binaların harap olması sebebiyle başka yere taşınılması düşünülmüş ve daha önce Sanayî Mektebi olarak yapılmış, ancak boş olan binaya taşınması 17 Ekim 1894 tarihinde kararlaştırılmıştı⁵⁵.

b)-Darü'l-Muallimin (Öğretmen Okulu)

Mekteplerin ıslahı ve bu mekteplerde görev alacak muallimlerin yetiştirilmesi meselesi 1846'da "Mekâtib-i Umumiye Nizamnamesi"nin kurulması ile ele alınmıştır. Bu amaçla 1848'de İstanbul'da medrese dışında öğretmen yetiştirmek amacıyla ilk defa Darü'l-Muallimin açılmıştı.

Tanzimat döneminde modern eğitim ve öğretimde, öğretmenin rolü ve önemi anlaşılmış olmasına rağmen başka bir öğretmen okulu 1868'e kadar açılmamıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde öğretmen okullarına gereken önem verilmiş ve İstanbul'da yenileri açılmıştı.

Diğer eğitim müesseseleri gibi, Darü'l-Muallimin'de II.Abdülhamid zamanında İstanbul'a has bir okul olmaktan çıkarılarak pek çok vilâyette öğretime açılmıştır⁵⁶. Hasan Ali Yücel'e göre; *Sivas'ta ilk Darü'l-Muallimin, 1891 yılında, Sivas'ın Murdar Irmak kenarındaki "Harbiye Önü" mevkiinde Askerî ve Mülki rüştiyelerin eğitim gördüğü bir binanın üst katında o zamanki Maarif Müdürü Atıf Efendi'nin teşebbüsü ile, bütün idaresi hususi muhasebe tarafından olmak üzere 20.T.Sani.1891 tarihinde "Darü'l-Muallimin-i Sıbyan" namı altında açılmış ve vilâyetçe Rasih isminde Sivaslı bir muallim ve bir de bevvab tayin edilerek 1891-1892 ders yılı başında ilk defa tedarisata başlamıştı. Bu suretle Sivas'ta müdürsüz olmak üzere bir muallim mektebi temeli atılmış oldu. Mektep yine müdürsüz olarak, fakat muhtelif senelerde muallim Rasih'in yanına vekil muallimler verilmiş, yani Darü'l-Muallimin-i Sıbyan'ın bütün derslerini o zaman Sivas'ta bulunan "Mekteb-i İdadî" "Rüştiye-i Askeriye" muallimleriyle başlıca hükümet memurları yürütmüş ve bu hal 1899-1900 ders yılına kadar devam etmiştir. Rasih Bey Muallim-i Evvel unvanı ile bu okulu 1909'a kadar idare etti.*

Bu mektebin tahsil müddeti iki sene ve gündüzlü idi. Bu okul iki sınıflı olmak üzere 1909-1910 ders yılına kadar aynı şekilde devam etmişti. İlk mezunu da 1893-1894 ders yılı sonunda vermiştir⁵⁷.

⁵⁴ V.Cuinet, a.g.e. s. 622. Adnan Mahiroğulları, **Seyyahların Gözüyle Sivas**. İstanbul. 2001. S.134.

⁵⁵ **BOA Y.PRK. UM.** 30/88

⁵⁶ (Bu konudaki ilk teşebbüs, 1840'da Kosova Vilâyetinin Priştine Sancağında bir Darü'l-Muallimin-i Sıbyan'ın açılmasıdır. Bundan sonra taşrada Darü'l-Muallimin açma hareketi hızlanmıştır. Taşra darü'l-muallimini kısa zamanda Edirne, Kosova, Konya, Sivas, Amasya, Bursa, Selanik, Aydın, Halep, Mamûratü'l-Aziz, Van ve Musul Vilâyet ve sancaklarında açılarak öğretime başlamışlardı. Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e. s. 310-312.)

⁵⁷ (Mektepte okutulan dersler Şunlardı:

Ancak H. Ali Yücel'in yukarıdaki bazı tespitlerinin doğruyu tam yansıtmadığı görüşündeyiz. Çünkü, Darü'l-Muallimin'in binasının olmadığı için 1891-1892 öğretim yılında Rüştîye binasının üst katında eğitim ve öğretime başlatıldığını belirtmesine rağmen, 1302 (1885) salnamesinde o dönemde bir Darü'l-Muallimin binasının yapıldığı⁵⁸ ve Muallim Mehmet Rasih Efendi yönetiminde 60 talebe ile eğitim gördüğü ve bevab olarak da Hüseyin Ağa'nın hizmet ettiği kaydedilmiştir⁵⁹. Cuinet ise Darü'l-Muallimin 60 öğrenci ve 10 öğretmen ile eğitim verdiğini kaydetmiştir⁶⁰.

17 Aralık 1899 tarihinde ise İstanbul'dan Adil Efendi bu okulun müdürlüğüne tayin edilerek aynı gün İstanbul'dan Sivas'a hareket etmişti⁶¹.

II.Meşrutiyet döneminde yayınlanan bir istatistiğe göre Sivas'taki Darü'l-Muallimin'de 80 öğrenci eğitim görüyordu⁶².

c)-İdadiler

Tanzimat sonlarında Osmanlı'da mevcut yüksek eğitim veren askerî ve sivil okullara öğrenci yetiştirmek üzere bu müesseselerin bünyesinde bir veya iki sene gibi kısa süreli hazırlık sınıfları kurulmuştur. Bu hazırlık sınıflarına "İdadî" adı verilmişti. Mekteb-i Tıbbîye İdadîsi, Mekteb-i Harbiye İdadîsi, Mülkiye İdadîsi gibi her mektebin ayrı-ayrı birer hazırlık (idadî) sınıfı bulunmaktaydı.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile "İdadî Mektebi" adıyla rüştiyelerden sonra gelen bir orta eğitim kurumu olarak Osmanlı eğitim hayatına girmiştir. Bu nizamnamede; İmparatorluğun bin haneli her kasabasında, rüştiyelerin üstünde, sultanîlerin altında bir seviyede "İdadî Mektepleri" açılması öngörülmüştür. Bu mekteplere Müslüman veya Gayr-ı Müslim rüştiye mezunu talebeler girebilecek ve bir arada eğitim göreceklendir. Nizamnamede, ayrıca mekteplerin inşa ve sair giderleri ile muallimlerin maaşları ve diğer yıllık masrafları mahallî mal

I.Sınıfta: Kur'an-ı Kerim, maa tecvid, ulûm-u diniye, saf-ı Arabî, rehnumayı Fârisi, kavaid-i Osmaniye, amallî erbaa, siyer-i enbiya, tarih-i hülâfa-i İslâm, coğrafya-i riyazi ve rik'a.

II.Sınıfta: Kur'an-ı Kerim, Maa Tecvid, Ulum-u Diniye, Nahv-İ Arabî, Rehnumayı Fârisi, İsim ve Sıfat Bahsi, İbare ve Tahlil-İ Kavaid-İ Türkiye, Amali Erbaa, Tarih-i Osmanî, Coğrafyayı Osmanî ve Rik'a.

1913-1914 Öğretim yılında eğitim 4 yıla çıkarılarak yeni dersler ilave edildi. 1924-1925 yılında Vali Muammer Bey zamanında Kabakyazısı'nda yeni bir bina inşa edilmeye başlanmış ve aynı yıl bir sınıf daha ilâve edilerek beş sınıflı Muallim Mektebi adı altında derse başlanmış ve aynı sene bir de beş sınıflı tabikat mektebi ilâve edilmiştir) Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim**. Ankara.1994. s. 554-555.

⁵⁸ (Bir deshaneli ve üç odalı bir bab Darü'-Muallimin inşa edildi... **Sivas Salnamesi 1302** s.315)

⁵⁹ **Sivas Salnamesi 1302** s.358.

⁶⁰ V.Cuinet, a.g.e. s. 621, 667. Adnan Mahiroğulları, "**Cuinet'in Notlarına Göre 110 Yıl Önce Sivas**" **Tarih ve Medeniyet Sayı.15** s. 60.

⁶¹ **BOA, Y.PRK.ZB.** 102/23.

⁶² Hüseyin Dilaver, "**II: Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi**" **Türkler C.15.** s. 75.

sandıklarından karşılanması kararlaştırılmıştır.

İdadiler, 1873'de İstanbul'da açılmaya başlanmış ve 1876'dan sonra da diğer vilâyetlerde açılması düşünülmüştü⁶³. II. Abdülhamid devrinde idadiler Anadolu'ya yayılmıştır. Keza 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin hükümleri doğrultusunda Tanzimat devrinde bir türlü gerçekleştirilemeyen vilâyet teşkilatının kurulması ile her derecedeki okulların taşrada yaygınlaştırılması işi, bu dönemde başarılmıştır⁶⁴. Dönemin meşhur vezirlerinden Said Paşa 1302 (1884-1885) senesi icraatlarından bahsederken kendi eseri olarak gördüğü idadileri ve onların binalarıyla ilgili de bilgi veriyor. Bu bilgide Sivas'ta da bir idadî inşaatın başlatılması kararının alındığı anlaşılıyor⁶⁵.

İsmail Hakkı Paşa'nın valiliği döneminde yukarıda da bahsedilen 13 Ekim 1880 tarihli layihasında; Sivas merkezde bir idadinin eğitime başlamasının gerekli olduğunu, ancak buraya bir bina ve hocalarına verilecek maaş için karşılığının o tarihlerde bulunmadığını bildirmiştir. Bunun için de “önümüzdeki seneden itibaren (yani 1881) *emr-i fermanla yürürlüğe girecek olan her vilâyetin aşar gelirlerinin o vilâyetin umur-u nafia ve maarifi için terk ve tahsis buyurulmuş olmasından dolayı*” gelecek seneden itibaren bir idadi mektebinin inşaatının başlanabileceği için bu konuda izin verilmesini istemiştir⁶⁶.

Halil Rıfat Paşa'nın buradaki valiliğinin son aylarında 1885'de bir idadinin açılmasına karar verilmiş ve inşaatının başlatılması çalışmalarına geçilmiştir⁶⁷. Daha sonra 1887'de de binasız olarak eğitim ve öğretime başlamıştı. Vali Sırrı Paşa, selefi Halil Rıfat Paşa'nın vilâyette yaptığı işlerle kazandığı şöhret ve hürmet yanında söntük kalmamak için idadî inşaatını başlattı⁶⁸. Fakat Sırrı Paşa'nın Sivas'tan ayrılması nedeniyle yapımına bir süre ara verilmiş, daha sonra Sivas'a gelen vali Memduh Paşa, Sırrı Paşa'nın attığı temelini yerini beğenmeyerek bugünkü yerin temelini atmıştır.

O tarihlerde böyle bir okul binasına büyük bir ihtiyaç olduğunu idrak eden Paşa, binanın yapılmasına büyük bir gayret göstermiş ve yapımı ihale usûlüyle bir

⁶³ E. İhsanoğlu, a.g.e. s. 318-319.

⁶⁴ Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**. Ankara 1997. s. 112.

⁶⁵ (*Vilâyet ve Liva merkezlerinde idadiye namıyla Mekâtib-i Sultaniye, tabiri aherde Mekatib-i Sanaviyye tesis olundu. İzmir, Selanik, Trabzon, Rodos, Konya, Mamûratü'l-Aziz, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümülcine, Manisa, Adana, Halep, Kudüs, Maraş, Kırşehir, Çankırı, Tekke, Bitlis, Muş, Kastamonu, İzmit ve Sivas'ta Mekatib-i idadiye tesisi kararlaştırılmış ve mektep binalarının inşaatını başlattırılmışım.. Bu cihetle yapacağımız mekteplerin resimlerini, plânlarını Avrupa'dan getirmeye mecburiyet hasul oldu. Paris sefiri Esat Paşa'dan muhtelif mektep resim ve plânlarını talep ettim. Vurudunda Maarif Nezaretine verilerek bunlar tab ile Vilâyetlere gönderilmişti ki vücuda gelen mekatib-i idadiyenin eşkal ve taksimatı Paris mekteplerininkine mutabıktır.*) Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi. C.III**. İstanbul 1997. s. 925.

⁶⁶ BOA, Y.PRK.UM. 3/51.

⁶⁷ Bayram Kodaman, a.g.e. s. 119. N.Birol a.g.e. s. 77.

⁶⁸ H. A. Yücel, a.g.e. s. 516.

müteahhite verilmiştir. Ayrıca bu konuda komisyon kurulmuş ve başkanlığına Albay Cemal Bey getirilmiştir. Komisyon üyeleri ise Maarif müdürü Atıf Bey, Belediye başkanı Nuri Bey, İdare meclis üyelerinden Nasuhizade Burhaneddin, genel idare meclis üyelerinden başmühendis Şahin Agopyan'dır.

Binanın yapımı ile ilgili olarak H. A. Yücel şunları yazmıştır: “ *Bina Romalılardan beri pek çok tarihi vakaya sahne olmuş ve yakın zamana kadar mevcudiyeti görülen kalenin teşkil ettiği duvar zaviyelerinden birinin içinde mahsur kalmış ve kısmen bataklıktan ibaret bir arsanın üstüne yapılmış olduğu için inşası güç ve masraflı olmuştur. Sırrı Paşa'nın vilâyetten ayrılması üzerine gelen vali Surûri Paşa zamanında inşaat devam etmiştir. Nihayet 19. Haziran. 1894'de Mazlum Paşazade Memduh Bey zamanında bitmiştir. Dört seneden fazla zamanda bitirilen binanın masrafı 8140 altındır. Bina açılır açılmaz leyli (yatılı) talebe artmaya başlamış ve bu ihtiyacı karşılamak üzere arkaya mutfak, kiler ve hamam yapılmıştır. İnşasından on sene sonra bina tamir edilmiştir. Daha sonra 1930 yılında mektebin arka bahçesinde açılan İstasyon Caddesi için mutfak, kiler ve hamamla bu kısımda bulunan kale duvarı yıkılmış ve binanın cephesi bu tarafa nakledilmiştir*⁶⁹.”

Sivas idadîsi, şehirdeki eğitimin kalitesini hayli yükselttiğini salnamelerde geçen bilgilerden anlıyoruz. Zira 1325 Salnamesinde mezunlarının listesi ile beraber, o tarihteki memuriyetleri dahi yer aldığı gibi, mezunları rüştiyelerdeki öğretmen açığını kapatmak için de kullanılmışlardır. Yine aynı kaynağa göre; İdadî içerisinde önemli eserler ve eski paraların bulunduğu bir müze, vilâyet dahilinde bulunan bitki ve maden numunelerinin bulunduğu bir bölüm ve önemli eserleri ihtiva eden bir kütüphanesi de mevcuttu⁷⁰.

İdadîlerin sayısı daha sonraları artırılmıştı. XX.yüzyıl başlarında Şark-î Karahisar dışındaki sancaklarda birer idadî bulunmaktaydı. Bunlardan Amasya İdadîsi 1896'da, Tokat idadîsi de 1902'de eğitime başlamıştı⁷¹.

5-Meslekî ve Teknik Eğitim

Tanzimat döneminde meslekî ve teknik eğitim ve öğretim alanında plânsız da olsa bazı girişimler yapılmıştı.

⁶⁹ H.A.Yücel, a.g.e. s. 516. Okul binasının bu tarihi geçmişi ile birlikte, en önemli değeri de 4. Eylül. 1919 Sivas Kongresi'nin bu binada yapılmış olmasıdır. Okulun içinde kongrenin yapıldığı salon ve Atatürk'ün yatak odası eski şekliyle muhafaza edilmektedir. Sivas Kongresinin temsil heyetinin seçilip Ankara'ya gitmesinden sonra okul Küçük Zabıta Okulu oldu. Bu okulun adı bugün Astsubay okuludur. Bu okulun daha sonra Tokat'a nakli dolayısıyla Sanat okulu binaya geçmek istemiş, fakat öğrenciler ve yöneticilerin çabalarıyla bina yine eski sahiplerine iade edilmiştir. Kongre zamanında okulun yedi sınıfı karşıdaki eve taşınmıştır. 1970-1071 Öğretim yılına kadar Sivas Lisesi ve Kongre müzesi olarak hizmet vermiş ve bu tarihten sonra Sivas Lisesi yeni binasına taşınmıştır.

⁷⁰ Sivas Salnamesi 1325. s.195-196

⁷¹ aynı belge. s.195-196

1862-1863 yıllarından itibaren de Mekteb-i Maarif-i Adliye, Rüştiyeler üzerinde üç yıla çıkarılarak memur yetiştirilmesi işine önem vermiş, okul önce Mekteb-i Aklâm sonra Mahrec-i Aklâm adını almıştır. 1865’de Bosna ve 1868’de Sivas’ta memurların sabahları devama mecbur tutuldukları Mekteb-i Aklâm ya da Sabah Mektebi denen kurslar açılmıştır⁷². Bu mektep, memur ve kalem ehli yetiştirmek gayesi ile kurulmuştur.

Sivas’ta açılan bu mektep hakkında Salnamede aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

“...Adı geçen mektebe talebeler, bilcümle vilâyet rüştiye mektebinden diploma ile çıkarak, yazıcılığa heveskâr olanlar alınır. Aralarında iki kalfa tayin olunur. Her hafta Cumartesi gününde defterdarlıktan ilim hesap usûlü cedvel defteri, Pazartesi günleri Nakş-i hükkâmlık (Adliye Kâtipliği) tarafından konulan kanunlar, Salı günü de, vilâyet kalemindeki halifeleri marifetiyle; Arabî, Farisî dersler müzakere olunacaktır...”⁷³

Yine Tanzimat döneminde, meslekî ve teknik öğretim alanında daha önemli girişimler, erkek ve kız teknik öğretim ve eğitimi alanında yapılmıştır.

1848’de Zeytinburnu’nda açılıp kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra, Mithat Paşa (1822-1884) Rumeli’de vali iken Niş’te (1863), sonra da Tuna Vilâyeti’nin merkezi Rusçuk’ta (1864) ve Sofya’da İslahhâne adıyla okullar açmıştır. Bunlar kimsesiz çocuklara mahsus okullardı. Mithat Paşa bir de İslahhaneler Nizamnamesi yapmıştı. Buna göre, bu okullar yatılı ve beş sınıfa ayrılıyordu. Öğrencileri iç hizmetlerin önemli bir kısmını kendileri yapıyorlardı. Sabahları dersanelerde ilköğretim düzeyinde ikişer saat ders gördükten sonra ayrıldıkları dallara göre iş yerlerine dağılılarak; terzilik, kunduracılık, matbaacılık, tabakçılık (deri işleme), dokumacılık... gibi zanaatları öğreniyorlardı⁷⁴.

Mithat Paşa’nın yetiştirdiği bir devlet adamı olarak tanınan Halil Rifat Paşa, Sivas valiliği döneminde günümüzdeki sanat okullarının iptidai tipinde bir mektep olan İslahhaneyi kurmuştu.

Mektebin adı “*İslahhâne-i Sivas*” olup öğrenci mevcudu 1882’de, 45 idi. Mektebe yetim ve kimsesiz çocuklar kaydedilmiştir. Salnamede bir müdür, bir hoca bir kâtip ve bir de bevaptan (mekteplere kapıcısı) oluşan kadrosu ile ilgili olarak, “ ... *Hazret-i Zillulâhîde, bunlar devletten yevmiye alıp, elbise ve işçileri vakıflarla bil ifa olunur... Bunlara bir kunduracı, bir şalçı ustası tayin kılınıp, iş bu çocuklardan bir takımı terzi, bir takımı kunduracı olarak yetiştirilmek için ustaların yanına verilerek, her gün sabahtan Kur’an, ilmihal ve itikad meseleleri ile dört saate kadar talim ve telkin olunduktan sonra, herkes ustalarının yanında zanaat etmekte olan ve bu yolda tutulan güzel tedbirler, kıyafet düzgünlüğü semeresini vermiş, imâl ettikleri*

⁷² Y. Akyüz, a.g.e. s. 149.

⁷³ Sivas Salnamesi 1298.

⁷⁴ Y. Akyüz, a.g.e. s. 150; Tayyib Duman, “*Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi*” Türkler. C.15. s. 67.

*kundura, şal ve diktikleri elbise şayan bulunmuştur*⁷⁵ ifadeleri ile başarılı bir çalışma yapıldığı belirtilmişti. Görüldüğü gibi bu okul tamamen zanaat erbabı yetiştirmeyi gaye edinen bir eğitim müessesesiydi.

Bundan başka Sivas'ta ayrıca Sanayî Mektebi kurulması düşünülmüş, bu maksatla bina yapımına başlanılmış ve 1894 yılında inşaatı tamamlanmıştı. Ancak aynı sene meydana gelen depremde Askerî Rüştîye binaları hasar görünce, boş olan ve Sanayi Mektebi olarak yapılmış binaya taşınması ile adı geçen okul o tarihlerde eğitime açılmamıştı⁷⁶.

6-Medreseler

Medrese, orta ve yüksek seviyelerdeki eğitim ve öğretim yapan örgün müesseselerin müşterek adıdır. Şahıslar tarafından tesis edilen ve yaşaması için vakıflar kurulan medreselerin hocalarına müderris, yardımcılarına mu'îd, öğrencilerine danışment, talebe ve suhte denirdi⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde devrin en önemli ilim ve irfan merkezleri olan medreseler XIX. yüzyılda gelişmelere ayak uyduramamış, gerilemeye başlamıştı. Bu yüzden yenileşme dönemlerinde medreseleri ıslah etmekten ziyade yeni okullar açılmaya başlanmıştır.

XIX. yüzyılda Sivas Vilâyeti'nde bulunan medreseler ve buradaki müderris ve talebe sayıları kaynaklarda farklı olarak verilmektedir. Ancak bunlar arasında en güvenilir olanı salnamedeki bilgilerdir. Cuinet'e göre vilâyetteki medreselerin dağılımı şöyleydi:⁷⁸

SANCAKLAR	MEDRESE	ÖĞRENCİ	MÜDERRİS
Sivas	32	410	50
Tokat	14	2.080	20
Amasya	1	50	3
Şark-î Karahisar	3	90	5
TOPLAM	50	2.630	78

Cuinet, Sivas merkezindeki medrese ile ilgili olarak aşağıdaki bilgiyi vermektedir: *"...Burada Sivas'ın tek medresesini ele alacağız. Bu şehrin, Selçuklular döneminde en az Amasya kadar önemli bir üniversite şehri olduğunu hatırlatmak yerinde olur. Bu parlak dönemden Sivas'ta bugün sadece dış yüzleri bozulmamış olarak varlığını sürdüren harabe halinde dört medrese kalmıştır. Önemli iki tanesi, Şifaiye ve Gök Medresedir. Selçuklular tarafından Türkistan'dan getirilen muhteşem mimarî tarz özellikleri bu medreselerde görülür. Bu yapıların*

⁷⁵ Sivas Salnamesi 1300 s. 123-128.

⁷⁶ BOA Y.PRK. UM. 30/88.

⁷⁷ Cahid Baltacı, a.g.e. s. 447.

⁷⁸ V. Cuinet a.g.e. s. 621.

-230-N. Birol: XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilâyetinde Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları....

giriş bölümleri üzerinde kûfi harflerle yazılmış yazıtlara göre birincinin inşası H.700, ikincisinin H.630 yılına kadar gider. Bu yapılar özellikle, sırlı ve oymalı kalın kabartmalı kiremit rengi sıva kaplamalarının çokluğuyla karakterize edilen Fars uslûplu ince, hoş süslemeleriyle dikkate değerdir. Şifaiye Medresesinde 1400 yılında Timurleng'in istilası sırasında Sivas yöresine komuta eden Sultan Bayezid'in oğlu Ertuğrul'un kabri bulunmaktadır... ”⁷⁹

Ancak Cuinet'in burada verdiği rakamlara katılmıyoruz. Zira Medresenin en fazla olduğu Amasya sancağında sadece bir medrese gösterme yanlışlığını yapmıştır.

1302 Vilâyet Salnamesinde ise medreselerin dağılımı ile ilgili olarak daha gerçekçi rakamlar verilmektedir. Salnameye göre 1885 yılında Sivas Vilâyeti'nde toplam olarak 110 adet medrese bulunuyordu. Bu medreselerin sancak ve kazalara göre dağılımı ise şöyledir: ⁸⁰

SİVAS		AMASYA		TOKAT		ŞARKİ KARAHİSAR	
Sivas	6	Amasya	27	Tokat	15	Şarki Karahisar	3
Koçgiri	2	Merzifon	5	Erbaa	1	Koyulhisar	1
Divriği	3	Lâdik	2	Zile	6	Hamidiye	6
Aziziye	10	Mecitözü	1	Niksar	4		
Gürün	10	Vezirköprü	6				
Darende	8	Osmancık	2				
Toplam	31		43		26		10

Sayıları ne olursa olsun, Medreselere artık yatırım yapılmıyordu ve devlet de bunlardan çok fazla bir şey beklemiyordu. Bundan dolayı yatırımlar hep yeni tipteki okullara kaydırılıyordu.

1896 yılında Sivas Maarif Müdürtü Ahmet Hulusî Bey, medreselerin durumu ile de ilgilendi. O tarihlerdeki medreselerin durumu ve ıslahı için bölgede bulunan Anadolu Umum Müfettişi Ahmet Şâkir Paşa'ya bir tezkire takdim etti. Sadeleştirerek aşağıya aktardığımız belgeye göre:

“Eğitim ve öğretim vazgeçilmeyecek bir kurumdur, bundan dolayı da ahalinin mektep ya da medreseden birine mecbûren devam etmesi gerekir. Maarif Nezaretine bağlı mekteplerde bir hayli ilerleme ve gelişme olmasına karşılık medreselerin bir düşüş ve gerileme içinde olduğu görülmekte, ilim tahsil etmek değil de askere gitmemek için gençlerin buraları tercih ettikleri görüldüğünden bilhassa taşra medreselerinin bu sebeple bir ıslaha ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Buna çare olarak ta talebenin medreseye devam mecburiyeti ve bunun denetlenmesi ve medreselerin gelirleriyle beraber Maarif müdürlüklerine bağlanması, senenin iki ayı değil de on ayı eğitimin devam ettirilmesi ve medreselerin de sürekli teftiş edilerek

⁷⁹ A. Mahiroğulları *Seyyahların Gözüyle Sivas*. s. 134-135.

⁸⁰ **Sivas Salnamesi, 1302**, s. 457. Ancak burada müderris ve talebe sayıları verilmemiştir.

imtihanlar yapılması ve üst üste iki sene sınıf geçemeyenlerin derhal kayıtlarının silinmesi gerekir. Böyle bir uygulamaya geçilmesi halinde de süratle bir terakkinin görüleceği tahmin edilmektedir...⁸¹

Buradan anladığımıza göre taşralardaki medreselerde senenin ancak iki ayında doğru dürtüst bir eğitim yapılabiliyordu. Sivas Maarif Müdürü Ahmet Hulusi Bey'in bu tekliflerinin uygulamaya geçmediğini daha sonraki gelişmelerden anlamaktayız. Ancak kanaatimize göre bu görüşler uygulamaya o tarihlerde geçseydi belki de medreselerin toptan kapatılma sürecinin biraz daha farklı bir boyutta ele alınabilecekti.

7- Sonuç

Sonuç olarak XIX. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına geldiğimizde Sivas'ta eğitim-öğretim alanında kayda değer önemli çalışmaların yapılmış olduğunu görmekteyiz. Artık XX. yüzyıl başlarındaki Sivas, çeyrek asır önceki Sivas'tan oldukça farklı bir görünüm arz etmekte idi. Bütün bu gelişmelerde mevcut hükümetin politikası, başarılı valilerin ve Maarif Müdürlerinin üstün gayretleri yanında azınlık ve bilhassa yabancı okullardaki gelişmelerin; Müslümanların bu gibi faaliyetlerini kamçıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

ABSTRACT

---

⁸¹ BOA, Y.E.E. 131/29

Sivas had the population of one million about and the superficies 83.700 km² at the endsof the 19th century. Sivas, from the point of view of administrative, was distinguished to the sanjaks Tokat, Amasya and Şark-î Karahisar. According to the different sources, 75-80 % of its population was being become.

As it became in many cities of Anatolia, also in Sivas, it wasn't made a serious development by State in the field of education and teaching until the last quarter of the 19th century. We usually see in the capital İstanbul the first samples of the education-teaching institutions in the Western form or in the determined places by the missionaries. After the war of Ottoman-Russian in the 1877-1878, The Ottoman Empire, which the economy wasn't good, took a great debt. At the time of like that, it was almost impossible to make investment in the field of education-teaching by the State.

Although these negative conditions, especially, in the period of Abdulhamid II, we see that the education-teaching services ure spread over the provinces. Then , in this period, also in the city of Sivas, it was made the serious investments in the field of education-teaching by the statesmen and the contributions of the public. Halil Rıfat Pasha is the famous governor, who made active the public for being development of the Primary Education until the farthest villages, the most original study among them. Except the Primary education, then, in this period, the military hing schools, the teacher schools, high schools and art schools were started to open and continued increasingly at the first years of the 20th century.